

Demjén Balázs Ádám

Az Erdélyi Római Katolikus Státus gimnáziumai, különös tekintettel a marosvásárhelyi tagintézményre (1860–1862)

Az Erdélyi Római Katolikus Státus fogalma, kialakulása és előzetes története (1610–1860)

A kutatás tárgyát képező, napjainkban is jogfolytonosan működő szervezet az Erdélyi Fejedelemség 16–17. századi területét lefedő erdélyi római katolikus püspökség híveinek egyházi és világi személyekből álló önkormányzataként alakult meg.¹

1556-tól a gyulafehérvári episzkopátus gazdátlanul állt, az 1610-es beszercei országgyűlés határozata pedig kimondta, hogy „a pápáspapoknak püspökük ne legyen”. Az intézkedés ellen a katolicizmus mellett elkötelezett nemesi családok (Apor, Jósika, Kornis, Kovacsóczy, Lázár, Mikes és Szentkereszty) egységesen, *státusként* tiltakoztak. Az 1615-ös országgyűlésen Bethlen Gábor fejedelem (1613–1629) engedélyezte, hogy vikáriust, azaz püspöki helytartót állítsanak az egyházmegye élére.²

II. Rákóczi György fejedelem (1648–1657) 1653-ban kiadott törvénykönyve, az *Approbatæ Constitutiones Regni Transsylvaniae et Partium Hungariae eidem adnexarum* rögzítette, hogy a katolikusok bevett vallásfelekezetként önállóan intézhetik ügyeiket. 1713-ban pedig a törökellenes felszabadító háborúkat és a Rákóczi-szabadságharcot követően, Mártonffy György (1663–1721) személyében ismét püspököt választottak Erdély élére. A Státus számára az új korszak beköszöntét alapítványi birtokszerzések és iskolaalapítások jelezték. 1767-ben azonban a rendeleti úton kormányzó Mária Terézia királynő (1740–1780) az erdélyi királyi kormányzók keretén belül egy „katolikus bizottságot” (*Catholica Commissio*) állított fel, ezzel a Státus jogi mozgástere teljesen beszűkült.³

Mivel e helyzet a 19. század derekáig változatlan maradt, az 1860–1862 közötti időszak többszörösen provizórikusnak bizonyult a Státus és világi környezete számára. Egyfelől tisztázatlan maradt Magyarország és az immár Brassó központú Erdélyi Nagyhercegség viszonyának kérdése. Az unió ügye az Anton von Schmerling (1805–1893) államminisztersége alatt kidolgozott októberi diploma (1860) és februári pátens (1861) révén vett új lendületet. Másrészt pedig továbbra is fennállt

Demjén Balázs Ádám (1994) – történelem szakos egyetemi hallgató, MA képzés, Közép-Európa specializáció, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészeti- és Társadalomtudományi Kar, Piliscsaba, demjenbalazs1994@gmail.com

¹ Marton József–Jakabffy Tamás: *Az erdélyi katolicizmus évszázadai*. Gloria Kiadó- és Nyomdavállalat. Kvár 1999. 49.

² Sas Péter: *Az Erdélyi Római Katolikus Státus*. Egyháztörténeti Szemle III(2002). 70–72.

³ Uo. 73–74.

a Catholica Commissio és a Státus jogkörei közötti párhuzamosság. Végül mindkét problémára az 1867-es kiegyezés, illetve magyar királlyá koronázását követően a két országrészt egyesítő, majd a Mária Terézia-féle bizottságot is felszámoló Ferenc József (1830–1916) nyújtott megoldást.

Az „Entwurf” általánosságban és a Státus-középiszkolákban

Az ausztriai gimnáziumok és reáliskolák számára két egyetemi tanár, Franz Serafin Exner (1802–1853) prágai filozófia- és Herrmann Bonitz (1814–1888) bécsi görög–latin nyelvész-professzor által kidolgozott, Leo von Thun-Hohenstein gróf (1811–1888) vallás- és közoktatásügyi miniszter által előterjesztett szabályzatot és tantervet (*Entwurf der Organisation der Gymnasien und Realschulen in Österreich* – azaz: Az ausztriai gimnáziumok és reáliskolák szervezetére vonatkozó szabályzat), melyet többek között Erdélyben is bevezettek, Ferenc József császár 1849. szeptember 15-én hagyta jóvá. A jogszabály hivatalosan is létrehozta a nyolcosztályos gimnáziumot a 10-18 esztendő közötti fiúk számára – a már korábban is hasonlóképpen működő erdélyi római katolikus középiszkolák egységes Státus általi irányítása ezzel párhuzamosan valósult meg. Az itteni tanulmányok során a klasszikus műveltség, azaz a latin és görög nyelvi-irodalmi tudás megszerzését helyezték előtérbe. Ezt egészítette ki egy élő idegen nyelv (azaz a német – Gyulafehérvár esetében emellé 1857-től a román is társult, időszakunkban még opcionális, 1886-tól pedig immár kötelező jelleggel) tanulása, illetve a humán- és reáltárgyak (matematika, természettudományok) együttese.

A gimnázium a törvény értelmében két, szervezetileg önálló tagozatból, az *al-* (I–IV. osztály) és a *főgimnáziumból* (V–VIII. osztály) áll. Esetünkben előbbi kategóriába sorolható Marosvásárhely és Brassó, utóbbiba pedig Kolozsvár, Székelyudvarhely, Károly(Gyula)fehérvár és Csíksomlyó Státus-középiszkolája. Továbbá 2 „magán latin tanintézet” működéséhez is hozzájárult a Státus, Erzsébetvárosban és Szilágysomlyón. E jelleg annyit tesz, hogy az adott intézmény nem bírt nyilvánossági joggal, tehát a törvény nem biztosította az intézmény számára az államilag érvényes bizonyítványok kiadását, illetve a szintén az Entwurf által bevezetett érettségi vizsgák megtartását.

Meghatározták továbbá, hogy a gimnáziumi oktatás nyelve az intézmény székhelyén többségben élő lakosság anyanyelve. Ezzel szemben 1855-ben Leo Thun már a német tannyelv kiterjesztését szorgalmazta. Kolozsváron e módosítás a sokféleség – az intézményt római katolikus és református magyarok mellett görög katolikus és ortodox románok is látogatták –, míg Székelyudvarhelyen a magyar nyelv egységessége miatt bukott meg. Csíksomlyón már Mária Terézia is sikertelenül kísérletezett a germanizációval, ráadásul itt a homogén magyar közeg mellett még a latin hagyománnyal is szembe kellett (volna) szállni. Akárcsak (különösen a minoriták 1859-es megérkezésétől fogva) Szilágysomlyón, ahol a Kolozsvárhoz hasonló sokszínűség (magyar római és román görög katolikusok – ráadásul 1863-tól a magyar reformátusok immár saját intézményüket látogathatták) miatt is szabotálták a rendelet végrehajtását. Erzsébetvárosban a magyarrá lett örmények asszimilációja és a középiszkola latin tanintézet jellege is hátráltatta a német tannyelv érvényesülését, Marosvásárhelyen pedig a város és az intézmény döntően magyar (akár római katolikus, akár református tanulókról van szó – az abszolút többségben lévő utóbbiak kollégiumában a Státus vezetői különösen törekedtek előbbieket elkülönítésére) jellege miatt nem valósult meg.

A két kivételt, ahol ha nem is maradéktalanul, de egyes tantárgyak esetében érvényesült az oktatás német jellege, Károly(Gyula)fehérvár (bár itt sem kizárólagos jelleggel, ráadásul a román nyelv már említett megjelenése is tompította a törvényben előírt hegemoniát) és Brassó jelentette. Utóbbi esetében ugyanakkor az is beszédes tény, hogy noha itt főképp a szász hagyomány révén erősebb jelenlét részint indokolta volna a germanizációt (az intézmény levelezése itt volt a leginkább német nyelvű – bár az akkurátus latinsággal író, román gyökerekkel és öntudattal rendelkező igazgató, Marosán Jakab szintén árnyalja a képet), 1861 után mégis ismét a magyar lett az oktatás nyelve.

Az Entwurf továbbá úgy rendelkezett, hogy középiskolában csak megfelelő tanári képesítéssel rendelkező szaktanárok taníthatnak – a hozzáértés mindennemű elvitatása nélkül, ennek megléte az egyházi rendhez tartozó, különösen egyes betanító (pl. az éneket oktató kántor) tanárok esetében (kiváltképpen, akik kettőnél több tantárgyat oktattak egyszerre) legalábbis megkérdőjelezhető.

A minőségi követelményeknél azonban szembetűnőbbek és lényegesebbek voltak az esetleges mennyiségi hiányosságok – ezeket a törvény betartatásának ellenőrzésekor is hamarabb észrevették és szigorúbban kezelték. A szaktanári rendszer bevezetésével egy időben a nyolcosztályos gimnáziumokat 12, a négyosztályos intézményeket pedig 6 rendes tanár alkalmazására kötelezték. Birodalmi szinten emiatt több jelentős tradícióval bíró iskolának is be kellett zárnia kapuit, miután a minisztérium 4 év türelmi idő után megvonta tőlük a nyilvánossági jogot. Esetünkben e súlyos büntetési forma helyett inkább az algimnáziummá való lefokozást választották 1856-ban Marosvásárhelyen és Brassóban, ráadásul a törvényben előírt 4 helyett 7 év türelmi időt követően. (A kiegyezést követően – részben a fejlesztéseknek köszönhetően, részben méltányosságai okokból – mindkét intézmény visszanyerte főgimnáziumi rangját.)⁴

A Státus-középiskolák 1860–1862 között – különös tekintettel a marosvásárhelyi tagintézményre

„Osztályosozati főtáblák”, „szépírási- és rajzmutatványok”

Az 1861–1862-es tanév adminisztrációja az Erdélyi Római Katolikus Státus által fenntartott nyolc középiskolában – Kolozsváron, Székelyudvarhelyen, Károly(Gyula)fehérváron, Csíksomlyón, Marosvásárhelyen, Brassóban, Erzsébetvárosban és Szilágysomlyón – az előző iskolaév részletes értékelésével kezdődött szeptember 19-én.⁵ Haynald Lajos (1816–1891) erdélyi (gyulafehérvári) püspök (1852–1863) „a római katolikus tanodák főigazgatójaként” továbbította a gimnáziumok hozzá intézett beszámolójának tartalmát az oktatásért felelős erdélyi királyi főkormányzásoknak. A hatóságok maguk nyilvánítottak véleményt a számukra iskolánként kötelező jelleggel elküldendő, az adott gimnázium által legszebbeknek nyilvánított

⁴ A Státus-intézmények kapcsán elővezetett párhuzamokról a következő alfejezetben, az egyes középiskolák bemutatásánál szólunk tételen. Az Organisationsentwurfról lásd Pukánszky Béla–Németh András: *Neveléstudomány*. Nemzeti Tankönyvkiadó. Bp. 1994. 370–372.

⁵ Erdélyi Római Katolikus Státus Kolozsvári Gyűjtőlevéltára (a továbbiakban ERKS KGY). 3/1861/5257/t. 105. 1.

mintapéldányokról, „szépírási és rajzmutatványokról”. Összegzésükben elégedetten nyugtázták a tanulók – kevesek kivételével – kielégítő iskolai előmenetelét, melynél még inkább figyelemre méltónak ítélték az ifjúság példás erkölcsi magaviseletét. A diákok jó magaviseletének megőrzése mellett a hatóság a tantestületek fő feladatául jelölte ki, hogy „a’ vallásos meggyőződések, és érzelmek öregbitése... valóságos belső erkölcsi bennsel bíró életté fejlődjék ki”.⁶

A minden intézményre érvényes iránymutatást az egyes gimnáziumok elmúlt tanévi eredményének értékelése követte. Elsőként a kolozsvári intézmény esetében jóváhagyták a 8, úgynevezett „osztályosozati főtáblát”, amely a normatív támogatás szentesítését is jelezte. (Elsősorban ezen kimutatásból következtethetünk a középiskola 4, illetve 8 évfolyamos mivoltára.) Az egyosztályos diákok után alanyi jogon járó kompenzáció mellett a szépírási és rajzpéldányok alapján az intézmény további juttatásban is részesülhetett. Kolozsvár esetében ez 2 egységnyi tett ki, miután a központi határozat indoklása szerint „a’ szépírási mutatványok szorgalmat tanusítanak ugyan, de azok között feltűnő példány nem fordul elő; ellenben a’ rajz mutatványok között jó reményre jogosítanak az Aranka Károlyé, Váradai Jánosé és Gezey Lajosé, figyelmet érdemlők a Farkas Lajosé, Rieger Jánosé, Dán Gáboré, nem megvetendők a’ Szontagh Gusztáv és Csányi Ferenczé.” Az igazgató által mihamarabb pótlendő – és közvetlenül „legfelsőbb helyre” felküldendő – kimutatások között a fő kormányzék a tanulók vallás és nemzetiség szerinti lajstromát jelölte meg.⁷

Másodikként a székelyudvarhelyi gimnázium számára is megítélték a 8 osztályosozati főtáblát, a szépírási és rajzpéldányok – valamint az ugyancsak elmulasztott vallási és nemzetiségi kimutatások – esetében azonban teljes körű, haladéktalan hiánypótlásra szólította fel az igazgatót a fő kormányzék, külön kiemelve ezek minden tanév végén esedékes elküldését.⁸

Harmadikként a szintén a „szépírási- és rajzmutatványok” beküldésével késlekedő károlyfehérvári gimnázium ugyancsak kizárólag a 8 egységnyi normatív támogatásban részesült.

Ezt követően azonban a csíksomlyói középiskola az elküldött mintapéldányok jóvoltából 8+2 osztályosozati főtáblát könyvelhetett költségvetésében, ugyanis a hatóság Ferenczi Alajost és Csibi Tamást „szépíráásban kitűnőnek”, Jakabos Istvánt és Seipel Vendelint „dicsérettel megemlítendőnek” minősítette, míg a rajzokat illetően Kádár Ignácot „kitűnő”, Csibi Tamást, Gencsi Sándort és Balázs Józsefet pedig „figyelmet érdemlő” jelzővel illette.⁹

A marosvásárhelyi algimnázium kiindulásképpen 4 osztályosozati főtáblában részesült, amelyet azonban a szépírási és rajzpéldányoknak köszönhetően eminens gimnáziumként további három követett. Előbbiek esetében Tavasz Miklós és Mészáros János „kitűnőbb”, Czapári János, Balló Antal és Orbai Lajos „biztos kézművészre mutató” minősítést kapott, míg utóbbiak kapcsán Csiszér Péter a „kitűnő”, Czapári János és Harrach Albert a „jó reménységre alkalmat nyújtó”, Tavasz Miklós, Orbai Lajos és Bodovi József pedig a „figyelmet érdemlő” jelzőt érdemelte ki. Az intézmény vezetője a tanulókkal kapcsolatban konkrét felekezeti iránymutatásban is részesült: a református kollégiumban elszállásolt katolikus ifjak hitoktatásával kapcsolatban eddigi ügybuzgalmának fenntartása mellett annak kihirdetésével bízták meg, hogy „azok kik a’ vallás tanbol 2:ik osztályzatot kapnak, azon veszélynek teszik ki magukat,

⁶ ERKS KGY 3/1861/5257/t. 105. 2–4.

⁷ ERKS KGY 3/1861/5257/t. 105. 4–5.

⁸ ERKS KGY 3/1861/5257/t. 105. 5.

⁹ ERKS KGY 3/1861/5257/t. 105. 5–6.

miszerint közhivatalra nem fognak igényt tarthatni”. (Ebben a korban 4 osztályzati fokozat létezett, melyek közül az 1-es érdemjegy számított a legjobbnak.¹⁰)

A brassói al gimnázium azonos számú normatív egységjuttatást nyugtázhatott a szépírási és rajzpéldányok után járó 2 főtábla mellé: a betűvetésben „dicséretet érdemelt” Marosán Aurél,¹¹ Pocsa János, Both János, Kholen Rudolf, Ludolszki János, Bisze Gusztáv, Kádár Gergely és Dávid Ferdinánd; míg a grafikai ismeretek terén a főkörmányszék megállapította, hogy „általában kitűnik a ’ rajzmester ügyessége, és a ’ tanoncok szorgalma, a ’ tanoncok közt kitűnő Kádár Gergely, jelesek Ludolszki János, Kholen Rudolf, Bisze Gusztáv, Opris Péter, Marosán Aurél”. A gimnáziumok néminemű autonómiájáról tanúskodik az a kitétel, mely az igazgató hatáskörébe utalja az ösztöndíjasok megjelölését.¹²

A további két középfokú, Státus által működtetett intézményben a rajzoktatás nem szerepelt a tantárgyak között. Az „Erzsébetvárosi Rafaelféle magán latin tanintézet” a megfelelő számú „osztályzati főtábla” mellett 1 egységnyi szépírási juttatást könyvelhetett el, azzal az indoklással kiegészítve, hogy „a ’ szépírási példányai szorgalmat tanúsítanak ugyan, de azok között feltűnő nem tanáltatott”. A „Szilágyosomlyai latin magán tanintézet” esetében bukkanhatunk a legsúlyosabb adminisztrációs hiányosságra, mely a normatív támogatás felfüggesztésével járt: a főkörmányszéki határozat értelmében „az osztályozási tábla egy darabban visszaadatik... ezen tanintézet igazgatója figyelmeztetendő, miszerint azután a ’ szépírási példányait vagy adja bé, vagy azok kimaradásának okát fejtsse fel”. Az igazgatót ezenfelül a vallási-nemzetiségi kimutatás kivonatoltságára is utasították.¹³

Elmaradások az 1860–1861-es tanévben

A főkörmányszék általános hiányosságként róta fel az ösztöndíjban részesülő „növeldei alapítványos” vagy „kézi stipendista” diákok tanulmányi átlagának látványos romlását a juttatás kézhezvételét követően, „mintha némelly alapítványos tanoncokra néztt az ösztöndíj nem a ’ tanulás ösztöne, hanem a ’ hanyagság tájja lenne”. Az elsősorban a székelyudvarhelyi (itt a juttatást korábbi osztályelsőként vagy -másodikként kiérdemlők közül Egyed Ferenc 18 tanulótársa között a 9., Bokros István pedig a 10. helyre csúszott vissza a következő tanév végére, míg Török István a 23 fős osztályban a 20., Tusor Gyárfás ugyanakkor egyenesen a 23., azaz utolsó pozíciót foglalta el egy évvel később!) és a károlyfehérvári (Müller Gusztáv 19/18., Lakatos József 21/17., Béra János 20/14., Petz János 28/21., míg Krausz János 28/22. helyen állt egy esztendő múltán saját osztálya lajstromában) gimnáziumot érintő probléma kapcsán a hatóság a dotációs rendszer reformjára kérte fel Haynald püspököt. Mivel a hivatalos megállapítás szerint a valamikori éltanulók közül többen „osztályukban az igen közepesek, vagy épen az utolsók közt állanak, midőn sok szegény, igen kitűnő előmenetellel tanuló ifjak ösztöndíj nélkül szükölködnek”, ezért az igazgatókat arra utasították, hogy az „első osztályú” besorolású tanoncoktól eredményük romlása esetén (ha csak mindez nem betegség vagy egyéb

¹⁰ ERKS KGY 3/1861/5257/t. 105. 6–7.

¹¹ Az igazgató, Iacob Mureşianu fia (az ő testvére Andrei, a mai román himnusz szerzője), aki a német-magyar nyelvű gyakorlattal szembemelve akkuratusan latinul írta hivatalos leveleit, melyekben fia rendre „Romulus” néven szerepel. Lásd: ERKS KGY 3/1861/5257/t. 105. 7–8.

¹² ERKS KGY 3/1861/5257/t. 105. 7–8.

¹³ ERKS KGY 3/1861/5257/t. 105. 8–10.

méltányolható ok miatt következett be) tagadják meg az ösztöndíj további folyósítását, hogy a keretösszezből attól fogva más kitűnő előmenetelű tanulók részesülhessenek.¹⁴ Végezetül a csiksomlyói tagintézmény hiányzó adatainak beszolgáltatási felszólítását elnapolta a hatóság, mivel Horváth Károly igazgatónak még a „Reliefskartenekre” (domborzati térkép) sem akadt 20 átcsoportosítható forintja, ezért az éves költségvetést át kellett írni...¹⁵

Egységes adatszolgáltatás híján tehát a hatóság dönteni kényszerült, hogy folyamatosan hiánypótlásra szólít fel, esetleg a szorgosan adminisztráló középiskolákat pluszjuttatásokban részesíti, avagy csupán szűrőpróbaszerűen, esetleg intézményspecifikusan érdeklődik egyes paraméterek felől.

A marosvásárhelyi gimnázium 1860–1861-es zárórtekezleti számadása és ösztöndíjai

Egyértelműen a második út választására sugallt a lehetőségeit az eddig látottak alapján messze legjobban kihasználó marosvásárhelyi gimnázium magatartása, melynek 1860–1861-es tanévi számadása június 30-án kelt. A pénzügyi kimutatás mottójaként megjelenő „*Retribuat Dominus benefactori, propter nomen suum vitam aeternam!*”-idézetet követően a június 28-i értekezet ösztöndíj-határozatainak gazdasági vonatkozásai szerepelnek.

Elsőként a legerkölcösebb diákok jutalmazásáról döntött a tantestület, miután Weszprémi Pál néhai nagyprépost, „az érdemeiben halhatatlan fundator” magaviseleti ösztöndíját utódja, Ráduly János is kiosztotta. A IV. osztályban a korábban „figyelmet érdemlő” rajztudásúnak titulált Bodovi József 3 tallér (6,30 forint osztrák értékben), a harmadikosoknál Lehány László (esetében külön megemlíti görög katolikus vallását) szintén 3 tallér (6,30 Ft. o.é.) jutalmat kapott, míg a II. osztályban a „jó reménységre alkalmat nyújtó” grafikai ismeretekkel rendelkező Harrach Albert 2 tallér (4,20 Ft. o.é.), az elsőévesek között Kovács Kálmán és Pardi Károly egyaránt 2-2 talléros ösztöndíjban részesült (összesen 8,40 Ft. o.é.). Az elszámolásban ezek summázataként szerepel a helyesen feltüntetett 12 talléros (25, 20 Ft. o.é.) végösszeg.

A második napirendi pontot a legkiválóbb tanulmányi eredményeket elismerő jutalmak kiosztása képezte. A legfelsőbb évfolyamban Abos Sándor a Schirhuber jegyezte, kétkötetes *Természettant* vehette át 3,95 forint értékben; Hodor Demeter a *Régiségtan* és a *Római történelem* című könyveket kapta meg (2,05 Ft.), míg László Antal előző tanévi teljesítményét 1 forinttal honorálta a testület. A III. osztályban Czitmántori Albertnek Tatay *Magyar szónoklati remek* című tankönyvét ajándékozták (3 Ft.), Harmath Gergely a *Magyarok története* egy példányában részesült (1 Ft.); míg Miske Gyula és Orbai Lajos 1-1 forintot kapott kézhez. (Érdekes módon utóbbi az egyetlen a tanulmányi jutalmazottak közül, összességében pedig a csupán három olyan honorált egyike, akinek szépírási-, sőt rajzmintája elismerésben részesült.) A másodikosoknál Ujlaki Sándor Szepessy *Hellén nyelvtanát* (1,36 Ft.), Száva András a 0,9 forintos *Magyarok története* (Harmath Gergely azonos című könyvével ellentétben valószínűleg régebbi vagy megrongálódott kiadás) mellé 2 forintos (túl)kompenzációt, Gáll Kálmán pedig Szvorényi 0,74 forintos árú *Olvasókönyvét* kapta. Végezetül az elsőöknél Prohászka János további tanulmányaihoz a Deák-féle *Latin nyelvtan* megvételével járultak hozzá (1,70 Ft.),

¹⁴ ERKS KGY 3/1861/5257/t. 105. 11–12.

¹⁵ ERKS KGY 3/1861/7372/t. 150.

míg Bakó Albert és Vargha Ferenc egyaránt 0,70-0,70 forintos jutalomban részesült. A költségvetés összegzésként – ismét helyesen – 20 forintos kiadást állapít meg – hozzátéve, hogy az ezen felüli 0,10 forintos maradék anyagi forrást a tantestület (Andrássy József igazgató mellett Ávéd István áldozópap, Füstös Károly, Pásztor György, Biró Ferenc és Fülöp Alajos) pótolta közadakozásból.

Mindkét típusú ösztöndíj esetében megfigyelhető, hogy a jutalom értéke az évfolyammal arányosan növekszik, a keretösszeg ugyanakkor meglehetősen szűkre szabott. Mindenképpen kiténik azonban a tankönyvi honorációra való törekvés, ezáltal a testület közvetlenül hozzájárult az arra érdemesek további tanulmányainak finanszírozásához.¹⁶

A marosvásárhelyi gimnázium 1861–1862-es tanterve

A marosvásárhelyi négyosztályos gimnázium az adminisztráció egyéb területein is élen járt, fennmaradt például az 1861–1862-es iskolaévre készített részletes tanterv is. A hittant az alsó két évfolyamnak az imént említett áldozópap, Ávéd István, míg a két felsőbb osztálynak Andrássy József (maga is klerikus, korábban a brassói tagintézményben oktatott) igazgató tanította. Mindegyik korosztály heti két alkalommal ismerkedhetett meg a katolikus hitvallás alapjaival: az elsősök az egi nagy kátét, a másodévesek *A Ker. Kath. anyaszentegyház szer-tartásai és szokásai* című könyvet (Veszprém, 1851), a III. osztályban Fábíán Ambrus *Ó- és Újszövetségi bibliai történetek* névre hallgató munkáját; míg a végzősök *A religio történetének rövid vázlatát* (Eger, 1851) tanulmányozták. A tanterv szerint az elmélet és szerkezeti felépítés után következnek csupán a konkrét szentírási toposzokkal és hitaktusokkal foglalkozó témakörök.

A latinoktatás az egyik leginkább strukturált tárgyként jelenik meg: az I–II. évfolyamok 8, a harmadikosok (félévtől függően) 6-7, míg a végzősök 6 alkalommal foglalkoztak a nyelvvel hetente. A kezdőket Pásztor György tanította a betűvetéstől kezdve a szótagok, szófajok, nemek nyelvtani sajátosságain át a ragozás szabályaiig, de tanmenetükben már írás, olvasás, fordítás, sőt elemzés is szerepelt. Az oktató segítségére Deák Sándor *Gyakorlati latin nyelvtan elemei* (Pest, 1856) című műve szolgált (ezt az elsőévesek könyvjutalmaként a korábbiakban is láthattuk). A következő évfolyam is használt vette e műnek: a másodikosok az ige szófaji tulajdonságai mellett elsősorban a korábban tanultakat ismételték Ávéd István irányítása alatt. A III. osztály a szókötés rejtelméi mellett már történelmi olvasmányokkal is találkozhatott – előbbivel Szepessy Imre *Latin mondattana* (Pest, 1853), míg utóbbival Emmanuel Hoffmann *Historiae antiquae usque ad Caesaris Augusti scitum* című könyve (Bécs, 1854) segítségével ismerkedhettek meg a diákok, továbbra is Ávéd István tanóráin. A végzősöket Fülöp Alajos a mondattan témakörében immár Vass József *Latin hangmértana* segítségével is oktatta, zárás-képpen pedig auctori szövegekkel (Julius Caesar: *De bello gallico* I–II. és Ovidius *Tristiajának* kivonata) találkozhattak a tanulók.

A görög nyelv elsajátítására kisebb hangsúlyt fektettek ugyan, de a III–IV. osztályosok tantervében így is jelentős szerep hárult e tantárgyra, elsősorban a grammatikát illetően. Előbbiek heti 5-ször, elsősorban a fordítást és az elemzést elsajátítandó, utóbbiak pedig 4 alkalommal, a fordítás mellett az ige szófajával kapcsolatos ismereteiket elmélyítendő tanulmányozták a

¹⁶ ERKS KGY 3/1861/5257/t. 105. 14–17.

latinkönyvet is jegyző Szepešy Imre *Elemi hellén nyelvtanát* (Buda, 1855), a másik szakját tekintve latintanárnál Fülöp Alajos segítségével. A tankönyv megbecsültségét jól jelzi, hogy a II. évfolyamosoknál jutalomként került kiosztásra, a következő évi beszerzést elősegítendő.

A magyar nyelv terén szintén friss tankönyvekből tehettek szert differenciált ismeretekre a diákok. Noha mindegyik osztály csupán heti 2 alkalommal (az I-II.-osok Füstös Károly, míg a felső két évfolyam az e tárgyat is tanító Fülöp Alajos vezetése alatt) tanulta, Ihász Gábor *Kézikönyve* (Eger, 1854) és Szvorényi József *Olvasókönyve* (mely a másodikosok között jutalomként is feltűnt) minden témakörben végigkísérte az első három évfolyam tanulmányait – utóbbiak Varga János: *Magyar mondattan* című (Pest, 1856) munkája segítségével egészítették ki addigi ismereteiket. A kezdőknek betű- és szótant, helyesírást, a névszók és az igeragozás természetét oktatták; másodévfolyamon a rendhagyó igeragozás, határozók valamint az indulat- és kötőszók kerültek terítékre; a harmadikosok az elvlasztás, elemzés, olvasás és szavalás mikéntjét sajátíthatták el; a végzősök pedig a mondattani és a helyesírási tudásbővítés mellett a gyakorlati életben alkalmazható ismeretekre is szert tehettek a levelek és nyugták formájának megismerésével.

A németet a Státus gimnáziumaiban a hallgatók idegen nyelvként tanulták, meglehetősen alacsony óraszámban (az első két évfolyam esetében ez heti 3, az idősebbeket tekintve pedig csupán 2 tanórát jelentett – mindannyian Füstös Károly tanítványaiként szerezték meg és bővítették ismereteiket). Az elsősök az olvasási és írási alapismeretek mellett az elemzésbe, valamint a névszók és igék nyelvtanába is belekóstolhattak Lonkay *Gyakorlati német nyelvtanának* (Bécs, 1855) segítségével. A másodikosok a beszédet és a fordítást gyakorolhatták Theophil Thepler *Német grammatika* (Pest, 1855) című tankönyvének elsajátítása által. A magyar szerző által írt magyar nyelvű könyvektől a német szerző által magyar nyelven írt könyveken át jutottak el fokozatosan a diákok a kizárólagosan német nyelvű olvasókönyvek használatáig, melyek többségét az 1850-es években Bécsben adták ki. A harmad- és negyedévfolyamosok a szórendi ismeretek fejlesztését már ezek segítségével gyakorolták.

A „történelem és földrajz” tanegység nevét meghazudtolóan az oktatókat tekintve meglehetősen differenciáltan jelent meg a tantervben: az elsősöket Füstös Károly, a másod- és harmadévfolyamosokat Pásztor György, míg a végzősöket Andrássy József igazgató tanította heti 4 alkalommal. A könyveket illetően a régebbi német módszertan és az új, magyar nyelvű szakirodalom elegyét figyelhetjük meg. Bellinger *A földrajz alapjai* című művét Fényes Elek fordításában olvashatták az I. osztályos diákok; míg az eggyel felettük járók Kuttner Sándor munkája révén *Magyarország és a Kapcsolt Részek földrajzát* (fordította Környei; Pest, 1858) ismerhették meg. A harmadikosok számára – immár a geográfiaéiról a história vizeire evezve – Horváth Mihály: *Magyarország Mohácsig* címre hallgató összefoglalása jelentette az elsőszámú igazodási pontot, a végzősök pedig Horváth Mihály életművének második kötetét (*Magyarország és Erdély Mohácstól napjainkig*) tanulmányozták, illetve Czech József *Kis történelmének* segítségével egészítették ki ismereteiket.

A „mennységtan” elnevezésű tárgy egyszersmind a matematikának felelt meg, melynek keretében a minden évfolyam esetében heti három órában alkalmazott csupán két könyv (Lutter Ferdinánd: *A tiszta mennységtan elemei*, Pest, 1860 illetve Koller Károly: *Mértan*, Pest, 1852), és a mindössze egyetlen tanár (Bíró Ferenc) ellenére széles körű, jól felépített gyakorlati geometriai és algebrai tudásra tehettek szert a diákok. A kezdők az alpműveletekkel és a tizedes törtekkel; a másodikosok arányok, mértékek, súlyok, pénzek, szögek, kerületek

tulajdonságaival, a harmadévesek a hatványozás és a gyökfejtés módszertanával, míg a végzősök az elsőfokú egyenlet tulajdonságain túl a szögek és lapok sík-, valamint a hasáb, a kúp és a henger téreometriájával ismerkedhettek meg.

A „természetrájk és -tan” voltaképpen a biológia, a kémia és a fizika meglehetősen gyakorlatias elegyét képző tantárgynak számított. A marosvásárhelyi testületben a leginkább polihisztornak tekinthető, a természetrájk és -tan mellett történelem- és földrájzot is oktató Pásztor György az I–II. osztályt Hanák János *Természetrájka* segítségével (Pest, 1854) tanította. Bíró Ferenc harmad- és negyedéves diákjai számára pedig ezen tankönyv mellett szintén Hanák *Ásványtana*, illetve Küringer *Csillagtana* jelentett igazodási pontot. Az elsőévesek számára az emlősök, rovarok és férgek, a másodikosoknak madarak, hullók, halak és növények, a harmadéveseknek a „test-, vegy-, és hévtan”, míg a végzősöknek az erőegyensúly, a „szilárd, csöpphíg és léghíg” halmazállapotok, valamint a „villanyosság és delezesség” tanulmányozása, illetve a csillagtan képezte az elsajátítandó anyagot.

Végezetül a tervezet a „rendkívüli tantárgyak” kategóriájába sorolja a minden évfolyam számára heti két órában tanítandó szépírást, rájzot és éneket. Előbbi kettő esetében e másodrangúként való kezelést (a „magyar–német folyóírást” gyakorlásának elrendelésén túl sem beszerzendő könyvlistát, sem tantervet nem csatoltak a leíráshoz) már csak azért is érdekes, mert mint láthattuk, Marosvásárhely így is élen járt a minőségi „mutatványok” főkörmányszékhöz küldésében, amelyek valamennyien Füstös Károly szakmai munkáját dicsérték. Az énekköltés a vendégtanárként oktató Erős Gyula kántorra hárult, akire a hangjegyek és a hangközők megismertetése mellett templomi énekek és könnyebb darabok betanítását rótták feladatul.¹⁷

Összegzés

A dokumentumok vizsgálata során láthattuk a Státus oktatási krédóját (miszerint lényeges a tárgyi tudás, de még fontosabb az erkölcsös tanulók kinevelése), illetve az általa támasztott adminisztrációs követelményeket. Ezek közül a leglényegesebbek az osztálysorozati táblák, a „szépírási és rájzmutatványok”, illetve a vallási és nemzetiségi kimutatások voltak. Utóbbiak hiányát Kolozsváron, Székelyudvarhelyen és Szilágysomlyón emelték ki, jóllehet e tárgykörben igazából csak Marosvásárhelyen találunk adatokat, illetve Brassó esetében lehet néhány indirekt következtetést levonni. Ezenfelül lényeges, hogy Csíksomlyón minden, különösen a szépírási- és rájzmutatványok tekintetében mutatott és a Haynald Lajos püspök által pluszjutatással méltányolt igyekezet ellenére az általános számadás késlekedett a még így is nehéz anyagi körülmények miatt. A beszámolók szerint általános problémát jelentett az ösztöndíjas diákok tanulmányi eredményének látványos visszaesése, ami miatt az addigi teljesítmény szinten tartásához kötötték a korábban megítélt támogatás folyósítását.

A marosvásárhelyi algimnázium esetében a középiskolák mindennapi gyakorlati ügyeibe nyerhettünk betekintést. Az intézményben különösen a tanév végi ösztöndíjazással való tétel elszámolást, illetve a tanterv kivételesen részletes példáját emelhetjük ki. Előbbi azért is jelentős dokumentum, mivel a legtöbb helyen az anyagiakról sincsenek pontos kimutatásaink.

¹⁷ ERKS KGY 3/1861/5257/t. 105. 18–25.

Összességében elmondható, hogy a tantestület algimnázium fenntartásához is csak minimálisan elegendő (6 fős) létszáma magyarázza az intézmény Organisationsentwurf általi, 1849-es lefokozását, noha falai között láthatóan alapos munka zajlott.

A kutatás során kulcsszerepet játszott az Erdélyi Római Katolikus Státus Alapítvány Kolozsvári Gyűjtőlevéltárának anyaga. Az intézmény e tekintetben szembetűnő kizárólagossága két fő okra vezethető vissza. Egyfelől a Státus fő iskolaügyi levelezőpartnerének, az erdélyi főkormányzónak a vonatkozó iratanyaga nem lelhető fel egységesített formában. Másrészt a történelmi erdélyi püspökség székhelyén, Gyulafehérváron a Státus helyi gyűjtőlevéltára az elemi-, nem pedig a középiskolák ügyeit tartalmazó dokumentumokat őrzi. (Ezzel összhangban Haynald Lajos püspök is rendre kolozsvári keltezéssel látta el általunk vizsgált gimnáziumi tárgyú leveleit.)

Az erdélyi római katolikus autonómia történetével számos, a tanulmány elején lábjegyzetben ismertetett mű foglalkozik, ezek közül néhány az iskolai ügyekre is részletesen kitér. E nyolc, a Státus által az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc után részben átvett, részben egységesített, a kiegyezést követően is működő középiskola korabeli történetét azonban tanulmányunk veszi szemügyre először átfogóan. A gimnáziumok ügye döntő szerepet játszott abban, hogy az alulról szerveződő, vizsgált időszakunk elején épp 250 esztendőes Státus kerek egy évszázados küzdelmet követően végül is felülkerekedett a császár(nő)i hatalom által létrehozott Catholica Commission – ezen belül is mérföldkő az általunk vizsgált, 1860-as októberi diploma és az 1861-es februári pátens fémjelezte provizórikus időszak.

A kutatást logikusan az 1862–1867 között keletkezett dokumentumok vizsgálatával folytathatjuk annak érdekében, hogy egységes képet kapjunk az erdélyi római katolikus középiskoláknak az 1849-es tanügyi rendeletet (Entwurf) követő, a Státus és intézményeinek dualizmus kori virágkorát megelőző időszakban végbement átalakulási (majd nemegyszer, elsősorban ha a tannyelv ügyét tekintjük, visszarendeződési) stádiumairól.

The History of the Secondary Schools of the Transylvanian Roman Catholic Status, with Special Focus on Marosvásárhely/Tg. Mureş (1860-1862)

Keywords: the Transylvanian Roman Catholic Status, the history of the secondary schools in the 19th century

In the 19th century, the Roman Catholic Status – an autonomous organization founded by nobles in 1610 in protest against the anti-Catholic provisions of the diet of Beszterce/Bistrița – was primarily concerned with the development of its institutional network of schools. This paper intends to present the 19th-century history of the eight secondary schools which were taken over by the Status after the 1848–1849 war of independence and the promulgation of the *Organisationsentwurf* educational law in 1849.

The Marosvásárhely/Tg. Mureş institution requires a special attention because of its confessional (Roman Catholic, Reformed and Greek Catholic) and ethnic (Hungarian, German and Romanian) diversity, the size of the city where it was located (over 10000 inhabitants) and the rich source material available. The data include the systematic accounts of the scholarships at the end of the school year, and an exceptionally detailed description of the curriculum (containing the subjects: Latin, Ancient Greek, Hungarian, German, history and geography, mathematics, science, as well as the “extras” like calligraphy, drawing and music; and offering information of the schedule of teachers, the syllabi and the official school books published in the 1850s).